

अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने भाषा

एकनारायण पौड्याल*
 enpaudyal@gmail.com

Received: Sept. 16, 2021, Accepted: Dec. 15, 2021

सारसङ्क्षेप

प्रस्तुत आलेखमा आवश्यकतानुसार व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक र तुलनात्मक विधि अवलम्बन गरी शब्द, वाक्य, व्याकरण, वर्णविन्यास आदि भाषासम्बन्धी बढी त्रुटि हुने क्षेत्रमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा सुझाइएको छ र अनुसन्धानलाई स्पष्ट, तार्किक र स्तरीय बनाउनका लागि भाषाको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने निष्कर्ष निकालिएको छ। यस क्रममा उपयुक्त र अनुपयुक्त भाषाप्रयोगबारे उदाहरण दिएर प्रस्ट पारिएको छ र यसबाट सम्बन्धित पाठकले अनुसन्धानमा कस्तो किसिमको भाषा प्रयोग गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको ज्ञान हासिल गर्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ।

शब्दसूची : अनुसन्धेय, अन्वेषण, चयन, मानक, सम्प्रेषणीय

विषयप्रवेश

शब्दको व्युत्पत्तिअनुसार अन्वेषण भन्ने अर्थ जनाउने 'सन्धान' (सम्+धा+अन) शब्दमा 'पछ्याउनु', 'फेरि', 'सँगै' आदि अर्थ बुझाउने 'अनु' उपसर्ग लागेर बनेको 'अनुसन्धान' शब्दले पुनः अन्वेषण गर्नु भन्ने अर्थ बुझाउँदछ। अङ्ग्रेजीमा अनुसन्धानका लागि मूलतः Research (re+search) शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ र त्यसले पनि पुनः अन्वेषण गर्नु भन्ने अर्थ जनाउँदछ। यसरी व्युत्पत्तिमूलक अर्थ हेर्दा अनुसन्धान शब्दले पछि लागेर खोज्नु, पुनर्व्याख्या गर्नु आदि अर्थ दिए पनि यसको तात्पर्य सत्यान्वेषण गर्नु भन्ने नै हो। अतः "अनुसन्धान भनेको व्यवस्थित एवम् तर्कसङ्गत प्रक्रिया अवलम्बन गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु र पुरानै तथ्यको परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु पनि हो (बन्धु, २०५२ : १)।" यस सन्दर्भमा यो विचारणीय छ कि हामी सबैले प्रत्येक दिन कुनै न कुनै अध्ययन गरिरहेका हुन्छौं तर नयाँनयाँ कुराहरू तबसम्म अध्ययन-अनुसन्धान बन्दैनन् जबसम्म हामीले तिनीहरूलाई लेखर वा लिपिबद्ध गरेर मूर्त रूप दिँदैनौं (बोध र अन्य, सन् २०१६, पृ.७)।

। जुनसुकै विधिप्रक्रिया अवलम्बन गरे पनि अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य सत्यतथ्यको अन्वेषण गर्नु हो। अनुसन्धानका सट्टामा शोध, अन्वेषण, खोजी, शोधखोज, गवेषणा, आदि शब्द प्रयोगमा आउने गरेका भए पनि बढी मात्रामा अनुसन्धान र शोध शब्द प्रयोगमा आएका देखिन्छन्।

अनुसन्धानजस्तो गहन कार्यलाई वहन गर्ने माध्यमभाषा पनि सोहीअनुसारको स्तरीय र स्पष्ट हुन आवश्यक छ। भाषा मानवीय वस्तु हो। शब्दार्थका रूपमा हेर्दा भाष् धातुमा आ (टाप्) प्रत्यय लागेर बनेको भाषा शब्दले वाणी वा बोली भन्ने अर्थ जनाउँदछ। यस कुराबाट बोलीको सम्बन्ध उच्चारणसँग रहेको बुझिन्छ। शब्दबनोटका दृष्टिले भाषाको अर्थ बोली भन्ने बुझिए पनि र यसको सम्बन्ध औच्चार्य भाषासँग रहे पनि व्यावहारिक तहमा भाषा भन्नाले "मनका भाव वा विचार अरूछेउ प्रकट गर्ने सार्थक शब्द वा वाक्यहरूको सार्थक समूह" (पोखरेल, २०४० : १०११) भन्ने बुझिन्छ र यो मौखिक वा लिखित जुनसुकै रूपमा पनि आउन सक्दछ। जुन रूपमा प्रयोग भए पनि यसको काम विचार वा भावना सम्प्रेषण गर्नु हो। भाषाले खासगरी एकअर्काका बीच विचार आदानप्रदान गर्ने काम गर्दछ।

उल्लिखित शब्दबनोट र अर्थसन्दर्भबाट कुनै पनि कुराको तथ्य अन्वेषण गरेपछि त्यसलाई अरूसमक्ष सम्प्रेषण गरी सार्थक तुल्याउन अनिवार्य रूपमा भाषा चाहिन्छ भन्ने कुरा बुझिन्छ। यात्रारत व्यक्ति जतिसुकै सजग भए पनि वाहन वा साधन ठीक

* Dr. Poudyal is Associate Professor in Nepali at Birendra Multiple Campus (Tribhuvan University)

नहुँदा दुर्घटना हुनसक्ने बढी सम्भावना भएजस्तै शोध गरिएको कुरा जतिसुकै सत्यतथ्य र महत्त्वपूर्ण भए पनि भाषा ठीक नहुँदा तथ्य सम्प्रेषणमा बाधा पुग्दछ । यसकारण अनुसन्धानको भाषा विषयवस्तुअनुरूप वस्तुगत र उपयुक्त हुन अनिवार्य हुन्छ । यसका साथै भाषाको प्रयोग गर्दा अनुसन्धानको प्रकृतिअनुसार पाठकको तह र पृष्ठभूमिप्रति पनि विचार गर्नुपर्दछ (वालवोर्क, सन् २०१०, पृ. ५३) । प्रस्तुत विषय भाषिक पक्षसँग सम्बन्धित भएकाले यहाँ अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने भाषाका विभिन्न पक्षहरूका बारेमा चर्चा गरिन्छ ।

भाषिक चयन

अनुसन्धेय विषयलाई प्रकट गर्नका लागि विषयको प्रकृतिअनुसार भाषाको छनोट गर्नुपर्दछ । प्रस्तुत सन्दर्भमा भाषिक छनोट भन्नाले विषयवस्तु सम्प्रेषण गर्नका लागि चाहिने सम्प्रेष्य भाषाको चयन भन्ने बुझिन्छ । यसभित्र शब्द, व्याकरणिक कोटि, वाक्यढाँचा आदि कुरा पर्दछन् । तिनको यहाँ अलगअलग रूपमा चर्चा गरिन्छ ।

शाब्दिक तहमा चयन

अनुसन्धानमा शब्दचयनको विशेष महत्त्व रहेको हुन्छ । अनुसन्धानभरि भाषिक यात्रा मूलतः शब्दबाटै सुरु हुने भएकाले शब्दको छनोटमा ध्यान दिन आवश्यक पर्दछ । अनुसन्धानकार्यको बढी मात्रामा अनुसन्धातासँग भन्दा पनि सम्बन्धित अन्य निकायसँग सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कुनै समस्याको समाधानका लागि योजना वा परियोजनामार्फत गरिएको अनुसन्धानको बढी मात्रामा सम्बन्धित निकायसँग प्रत्यक्ष रूपमा सरोकार रहेको हुन्छ । यसका अतिरिक्त कुनै तह पूरा गर्न वा उपाधि हासिल गर्न गरिएको अनुसन्धानको पनि अनुसन्धातासँग मात्र नभई अन्य व्यक्ति वा निकायसँग समेत सरोकार रहेको हुन्छ । यसकारण अनुसन्धेय विषय सबैका लागि बोधगम्य हुन आवश्यक छ । यसका लागि शब्दचयन गर्दा निम्नलिखित कुरामा ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ :

मानक भाषाको चयन

मानकभाषा भन्नाले स्वीकृत व्याकरणको नियमानुसार लेखिएको र शब्दकोश, समालोचना आदि क्षेत्रमा स्थान पाएको स्तरीय भाषा भन्ने बुझिन्छ । अनुसन्धानमा मानक (standard) भाषाको प्रयोग गर्नुपर्दछ । मानक भाषा प्रयोग गर्दा अनुसन्धेय विषय सबैका लागि बोधगम्य हुन्छ । अनुसन्धानमा कथ्य र स्थानीय वा क्षेत्रीय भाषा/भाषिकाको प्रयोग गर्नु हुँदैन, जस्तै :

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : हाम्ले/हामरूले सम्बन्धित बेक्तिलाई भेटेर तथ्य सङ्कलन गरेका छम् ।

(आ) उपयुक्त प्रयोग : हामीले/हामीहरूले सम्बन्धित व्यक्तिलाई भेटेर तथ्य सङ्कलन गरेका छौं ।

यी दुई वाक्यमध्ये पहिलाका तुलनामा दोस्रो वाक्य उपयुक्त भए पनि अनुसन्धानमा उपर्युल्लिखितभन्दा भिन्न निम्नलिखित किसिमको वाक्य राख्न उचित हुन्छ :

(इ) (हामीहरूद्वारा) सम्बन्धित व्यक्तिलाई भेटेर तथ्य सङ्कलन गरिएको छ ।

यसरी मानक भाषाप्रयोगमा ध्यान दिनुपर्दछ । भाषाको मानक रूपबारे द्विविधा भएमा शब्दकोशको सहायता लिनुपर्दछ ।

विषयअनुरूपता

अनुसन्धान गर्ने विषयको प्रकृति हेरेर भाषाको छनोट गर्नुपर्दछ । विषयक्षेत्रअनुरूप प्राविधिक/पारिभाषिक शब्दको प्रयोग गर्नुपर्दछ र आवश्यकताअनुसार त्यस्ता शब्दलाई परिभाषित गरी तिनको अर्थ पनि किटान गर्नुपर्दछ, जस्तै :

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : साहित्यलाई मुख्यतः चारवटा शाखामा वर्गीकरण गर्ने चलन छ ।

(आ) उपयुक्त प्रयोग : साहित्यलाई मुख्यतः चारवटा विधामा वर्गीकरण गर्ने चलन छ ।

कतिपय अवस्थामा शाखा, विधा, हाँगा आदि शब्दले एउटै अर्थ बुझाउन सक्ने भए पनि विषयको प्रकृतिअनुसार तिनका अर्थ फरकफरक हुने भएका कारण अनुसन्धानमा उचित शब्द चयन गर्नुपर्दछ । माथिको उदाहरणमा आएका शाखा र विधामध्ये साहित्यको सन्दर्भ भएकाले विधा शब्दको चयन उचित देखिएको छ । साहित्येतर सन्दर्भमा विधा शब्दको प्रयोग गर्नु उचित देखिँदैन, जस्तै :

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : नेपाल बैङ्क लिमिटेडका नेपालभरि धेरैवटा विधा छन् ।

(आ) उपयुक्त प्रयोग : नेपाल बैङ्क लिमिटेडका नेपालभरि धेरैवटा शाखा छन् ।

माथि भनिएभैं अनुसन्धानमा खासखास शब्दको अर्थ पनि किटान गर्नुपर्दछ, जस्तै : प्रस्तुत अनुसन्धानमा 'आलोचना' शब्दलाई नकारात्मक टिप्पणीका अर्थमा नलिई समालोचनाकै अर्थमा लिइएको छ । यसरी स्पष्ट पार्नुपर्ने ठाउँमा शब्दार्थ पनि दिनुपर्दछ । यसो गर्दा अर्थका बारेमा द्विविधा रहँदैन ।

सम्प्रेषणीय

अनुसन्धानको भाषा सम्प्रेषणीय हुन आवश्यक छ । भाषाको काम नै विचार वा भावको सम्प्रेषण गर्नु रहेकाले भाषा स्पष्ट र सरल हुन आवश्यक छ । अनुसन्धाताले आफ्नो विद्वत्ता देखाउनका लागि अप्रचलित तत्सम तथा आगन्तुक शब्दको थुप्रो लगाउनु उचित मानिँदैन । दुर्बोध्य भाषाले अनुसन्धेय विषयको गरिमा घटाउँदछ । यसकारण शब्दचयन गर्दा सम्प्रेषणीय र निश्चयार्थक शब्द छनोट गर्नुपर्दछ, यथा :

(अ) असम्प्रेषणीय भाषा : हरिको कञ्चन शिरपोस देखेर ऊ आश्चर्यित भयो ।

(आ) सम्प्रेषणीय भाषा : हरिको सफा टोपी देखेर ऊ आश्चर्यचकित भयो ।

यी दुईवटा वाक्यमध्ये अघिल्लो वाक्यमा आएका 'कञ्चन' र 'शिरपोस' सामान्य पाठकका लागि सुबोध्य नहुनाका साथै बह्वर्थक भएकाले अर्थोत्पादनका दृष्टिले पनि स्पष्ट र सरल छैनन् । 'कञ्चन शिरपोस' भन्दा सुनको श्रीपेच वा सफा पगरी अथवा सफा टोपी कुनचाहिँ अर्थ हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुँदैन, तसर्थ अर्थ स्पष्ट पार्नका लागि दोस्रो वाक्य उपयुक्त ठानिएको हो । दोस्रो वाक्यको अर्थ स्पष्ट र सम्प्रेषणीय छ ।

एकरूपता र नेपालीकरण

अनुसन्धान गर्दा धेरै कुरामा एकरूपताको आवश्यकता पर्दछ । यसअनुरूप भाषिक छनोटमा पनि एकरूपता आवश्यक हुन्छ । कुनै कुराको विवरण वा स्रोत दिँदा इस्वी सन् र विक्रम संवत्मध्ये कुन चयन गर्ने हो, त्यसमा एकरूपता हुनुपर्दछ । खासगरी नेपाली स्रोतसामग्रीका सन्दर्भमा संवत् र अङ्ग्रेजी एवम् नेपालीइतर सन्दर्भ जहाँ स्वतः सन् प्रयोग गरिएको छ त्यहाँ इस्वी सन् नै उल्लेख गर्न उचित हुन्छ । यसैगरी वर्णविन्यासमा पनि एकरूपताको खाँचो पर्दछ । यसका बारेमा २.२.४ मा चर्चा गरिएको छ । अनुसन्धानमा शब्दचयनगत र वर्णविन्यासगत एकरूपता हुनुपर्दछ साथै अन्य भाषाका शब्दलाई अनुसन्धान लेखिने भाषामा अनुवाद गर्नुपर्दछ । खासगरी नेपाली भाषालाई साध्य र साधनका रूपमा लिई गरिने अनुसन्धानमा नेपालीइतर भाषाका शब्दलाई नेपालीकरण (अनुवाद) गरी प्रयोग गर्नु उचित ठानिन्छ, जस्तै:

(अ) अनुपयुक्त : ग्लोबलाइजेसन, इन्टरडिसिप्लिनरी, वर्ल्ड-भिलेज आदि ।

(आ) उपयुक्त : विश्वव्यापीकरण, अन्तरविषयक, विश्वग्राम आदि ।

धेरैजसो शब्दलाई यसरी नेपालीकरण गरी प्रयोग गर्न उचित हुने भए तापनि यदाकदा यसो गर्दा अस्वाभाविक हुने र भन्नु दुर्बोध्य बन्नजाने स्थिति पनि आउन सक्ने भएकाले प्रचलनलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ, यथा :

(अ) अस्वाभाविक : सुसाङ्ख्य (साङ्ख्यिकी), गणक आदि ।

(आ) स्वाभाविक : कम्प्युटर, क्याल्कुलेटर आदि ।

अनुसन्धानमा एकरूपता त हुनै पर्दछ, आवश्यकता र स्वाभाविकताका आधारमा अन्य भाषाका शब्दलाई अनुसन्धान गर्न लागिएको भाषामा अनुवाद पनि गर्नुपर्दछ । अन्य भाषाकै लिपि र शब्द राख्नुपर्ने भएमा कोष्ठ () भित्र राख्नुपर्दछ ।

विशेषणवाची शब्दको कम प्रयोग

अनुसन्धानमा विशेषणवाची शब्दको कम प्रयोग गर्नु उचित मानिन्छ । विशेषणयुक्त पदावलीको अत्यधिक प्रयोगले अनुसन्धान आत्मपरक विश्लेषणतिर जाने भएकाले यसलाई वस्तुगत बनाउनका लागि विशेषणवाची शब्द न्यून रूपमा मात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ, यथा :

(अ) अनुपयुक्त भनाइ : नेपाली भाषा शिक्षण पद्धतिको खोजमा धेरै अधिदेखि लागिपर्नुभएका वरिष्ठ भाषाविद् एवम्

समालोचक परमेश्वर विश्वकर्माले नेपाली भाषा शिक्षण नामक गहन पुस्तकमा शिक्षणविधिबारे महत्त्वपूर्ण विचार व्यक्त गरेका छन् ।

(आ) उपयुक्त भनाइ : भाषाविद् परमेश्वर विश्वकर्माले नेपाली भाषा शिक्षण नामक पुस्तकमा शिक्षणविधिबारे महत्त्वपूर्ण विचार व्यक्त गरेका छन् । ।

व्याकरणिक तहमा चयन

अनुसन्धानको भाषा व्याकरणसम्मत वा शुद्ध हुन आवश्यक छ । व्याकरणभित्र भाषाका रूप, शब्द आदि लघुतम एकाइदेखि वाक्यादि बृहत् एकाइसम्मका कुराहरू पर्दछन् तापनि यहाँ सजिलालागि आदर, वाच्य, पुरुष आदि व्याकरणिक कोटिसँग सम्बन्धित नाम, सर्वनाम, क्रियापद आदि वर्गका शब्दको चयनसम्बन्धी धारणा प्रस्तुत गरिन्छ ।

वाच्यको प्रयोग

अनुसन्धानमा कर्मवाच्य र भाववाच्यको प्रयोग गर्नु उचित ठानिन्छ । नेपाली विषयको अनुसन्धानमा यस्तो गर्नु उचित ठानिए पनि डायना हाकरद्वारा अङ्ग्रेजी विषयको अनुसन्धानमा कर्तृवाच्यको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ (सन् २००९ : १४८) । त्यसो त नेपालीमा पनि कर्तृवाच्यको प्रयोग स्वीकार्य भएको बताइएको छ । यस क्रममा समालोचक गोविन्दराज भट्टराईले समालोचनालाई प्राज्ञिक र साहित्यिक गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्दै अनुसन्धानलाई प्राज्ञिक समालोचनाभित्र राखेका छन् र अनुसन्धानमा कर्म वा भाव वाच्यका वाक्य प्रयोग गरिँदै आइएको भए पनि विश्वका मुख्य पद्धतिमध्येको एक पद्धति ए.पी.ए.ले समेत 'म', 'हामी' शब्द राखी कर्तृवाच्यका वाक्य प्रयोग गर्ने गरेको र नेपालीमा पनि त्यसलाई अपनाउन थालिएकाले कर्तृवाच्यको प्रयोग गर्नु सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुबै दृष्टिले उपयुक्त हुने जनाएका छन् (२०७४ : १-६) । विद्वान्हरूले यस्ता तर्क राखे तापनि नेपालीमा कर्तृवाच्यको प्रयोग गर्दा लेखाइ वस्तुगत नहुने र लैङ्गिक भेद देखिने किसिमको हुने साथै अनुसन्धानको भाषा आत्मगत र लैङ्गिक भिन्नता देखाउने स्वरूपको हुन नहुने मान्यता राखिँदै आइएकाले यसमा कर्मवाच्य एवम् भाववाच्यको प्रयोग उचित ठानिएको हो । वाच्यको प्रयोगबारे अध्ययन, अध्यापन र अनुसन्धानसँग सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञद्वारा व्यापक रूपमा छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न आवश्यक छ तापनि यहाँ बहुप्रचलित मान्यतालाई आधार मानी वाच्यका दृष्टिले अनुपयुक्त र उपयुक्त प्रयोगको उदाहरणका रूपमा निम्नलिखित वाक्यहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : मैले मगर मातृभाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिक्षेत्र निरूपण गरेकी छु ।

(आ) अनुपयुक्त प्रयोग : मैले मगर मातृभाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिक्षेत्र निरूपण गरेको छु ।

(इ) उपयुक्त प्रयोग : मगर मातृभाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिक्षेत्र निरूपण गरिएको छ ।

अनुसन्धानको मूल पाठमा कर्तृवाच्यको प्रयोग अनुपयुक्त मानिन्छ तापनि अनुसन्धानको पूर्वभागमा रहने धन्यवादज्ञापन र परिशिष्टमा राखिने प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता आदिमा भने कर्तृवाच्यको प्रयोग गर्ने गरिएको छ र यो सर्वस्वीकार्य रहँदै आएकोले यसैलाई पछ्याउनु उपयुक्त छ ।

आदरार्थीको प्रयोग

अनुसन्धाताले अनुसन्धेय विषयसँग सम्बन्धित व्यक्ति जतिसुकै महान् भए पनि र जीवित वा स्वर्गीय जेजस्तो रूपमा भए पनि अनादर (तँ, त्यो, जान्छ आदि) एवम् उच्च आदर (वहाँ, हजुर, खानुहुन्छ, गइबक्सिन्छ, आदि) बुझाउने शब्दवालीको प्रयोग नगरी सामान्य अर्थात् मध्यम आदर (तिमी, उनी, जान्छन्, भनेका छन् आदि) बुझाउने शब्दको प्रयोग गर्नुपर्दछ, जस्तै :

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : वहाँले रामचन्द्रले अज्ञानता र असावधानीका कारण गर्ने त्रुटिमा फरक देखाउनुभएको छ ।

(आ) उपयुक्त प्रयोग : उनले रामचन्द्रले अज्ञानता र असावधानीका कारण गर्ने त्रुटिमा फरक देखाएका छन् ।

यसलाई वाच्य परिवर्तन गरेर लेख्नु अझ उचित हुन्छ, यथा : उनीद्वारा रामचन्द्रले अज्ञानता र असावधानीका कारण गर्ने त्रुटिमा फरक देखाइएको छ ।

अनुसन्धानको पूर्वभागमा रहने धन्यवादज्ञापन र परिशिष्टमा राखिने प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता आदिमा भने आवश्यकताअनुसार उच्च आदरार्थीको प्रयोग गर्न सकिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : १४४) तर अनादरार्थीको प्रयोग भने अनुसन्धानमा सर्वत्र

वर्जित छ ।

यहाँ अर्को विचारणीय कुरा के छ भने कुनै पुस्तकको विवेचनामा आधारित अनुसन्धान गर्दा पुस्तकका पात्र काल्पनिक भएमा तिनका लागि अनादरवाची शब्दको प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ, जस्तै : सन्ते नायक हो, सन्तेले भन्यो, रामबहादुर सहायक पात्र हो, सेती नायिका हो, बुधनी गौण पात्र हो आदिआदि । यदि पुस्तकका पात्र ऐतिहासिक वा पौराणिक र असल-आदर्श मानिएका भएमा तिनका लागि फेरि सामान्य आदरको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै : यसका नायक पृथ्वीनारायण शाह हुन्, प्रस्तुत कृतिका मुख्यपात्र रामचन्द्र हुन् भने सहायकपात्र भरत र लक्ष्मण हुन्, यसमा जङ्गबहादुर साहसिला थिए भन्ने देखाउन खोजिएको छ आदिआदि । ऐतिहासिक र पौराणिक नै भए पनि खराब वा निम्न तहका मानिएका छन् भने तिनका लागि अनादरवाची शब्दको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै : महिषासुर ढल्यो, रावणले भन्यो, शूर्पणखा छेवैमा बसेकी थिई इत्यादि ।

पात्रका लागि प्रयोग गरिने आदरका सम्बन्धमा कहीं कसैबाट औपचारिक रूपमा छलफल गरिए पनि नगरिए पनि अनौपचारिक रूपमा भने कृतिभित्रका सबैखाले पात्रका लागि सामान्य आदरको प्रयोग गर्नुपर्ने र अनादरवाची शब्दको प्रयोग गर्न नहुने चर्चा चल्नेगरेको पाइन्छ । जसरी वाच्यको प्रयोगबारे छलफल गरी निचोड निकाल्न आवश्यक छ, आदरका बारेमा पनि त्यसरी नै निष्कर्षमा पुग्न आवश्यक छ । यसका लागि शैक्षिक-प्राज्ञिक संस्थाहरूले बृहत् रूपमा छलफल गराई निचोड निकाल्न आवश्यक छ ।

कालको प्रयोग

अनुसन्धान प्रतिवेदनमा मूलतः वर्तमान काल (सामान्य र पूर्ण पक्ष) को प्रयोग गर्नु उचित ठानिन्छ । कालको प्रयोग गर्दा पनि क्रिया (सकर्मक वा अकर्मक) का आधारमा कर्म वा भाववाच्यका वाक्य प्रयोग गर्ने परम्परा रहेको छ ।

(अ) अनुपयुक्त प्रयोग : गर्दछु, गरेको छु / गरेकी छु,

(आ) उपयुक्त प्रयोग : गरिन्छ, गरिएको छ ।

वर्तमानकाल नै भए पनि “यस्तो अर्थ लगाउन सकिन्छ”, “यस्तो अर्थ लाग्न सक्दछ” जस्ता सन्दिग्ध अर्थ जनाउने क्रियापदको प्रयोग गर्न हुँदैन ।

वर्णविन्यासगत शुद्धता

अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने भाषा शुद्ध, सरल र स्पष्ट हुनाका साथै वर्णविन्यासमा एकरूपता कायम भएको हुनुपर्दछ । आफूले गर्न लागेको अनुसन्धानभरि हलन्त (एवम्), अजन्त (एवं), ‘श’ ‘ष’ र ‘स’ (शमशेर / समसेर, शेर्पा / सेर्पा) को प्रयोग आदि वर्णविन्याससँग सम्बन्धित कुरामा एकरूपता कायम गर्नुपर्दछ । एकरूपताको तात्पर्य ‘मानिस’ लेख्ने ठाउँमा ‘मानीस’ लेखे पनि हुन्छ भन्ने नभई दुई रूप चलेका छन् भने कुनै एक रूप मात्र चलाउनु भन्ने हो । असावधानीका कारण ‘दिशाबोध’ लेख्नुपर्ने ठाउँमा ‘दिसाबोध’ भई अर्थको अनर्थ हुनजाने भएकाले स, श, ष, चन्द्रबिन्दु आदिको प्रयोग गर्दा सचेत हुनुपर्दछ । अज्ञानताका कारण वा विशेष किसिमले ध्यान नदिँदा अत्यधिक, सामग्री, सौहार्दता, वृक्षरोपण, नैराश्य, उपर्युक्त, दुरवस्था र आपराधिक लेखनपर्ने ठाउँमा अत्याधिक, सामग्री, सौहार्दता, वृक्षारोपण, नैराश्यता, उपरोक्त, दुरावस्था र अपराधिकजस्ता दोषयुक्त शब्द (श्रेष्ठ, २०७७, पृ. १०१) पर्न सक्दछन् र एउटै पृष्ठमा त्रुटिपूर्ण शब्दको थुप्रो लाग्न सक्दछ । अनुसन्धानप्रतिवेदन तयार भएपछि एक पृष्ठमा पाँचवटा भन्दा बढी वर्णविन्यासगत त्रुटि भएमा पन्ना नै परिवर्तन गर्नुपर्ने हुँदा पहिला नै सचेत हुनुपर्दछ । प्रतिवेदनमा सच्याउन पाउनेजति मात्र त्रुटि भए पनि प्रत्येक पृष्ठमा सच्याउँदा (टिपेक्स आदिले) प्रतिवेदन शोभनीय नदेखिने र त्यसले अनुसन्धेय विषयको महत्त्वलाई पनि नकारात्मक प्रभाव पार्ने भएकाले सकेसम्म एउटा पनि त्रुटि नहोस् भन्ने कुरातर्फ सधैं सचेत रहनुपर्दछ ।

वाक्यतहमा चयन

अनुसन्धाताले वाक्यात्मक ढाँचाको चयनमा पनि विशेष ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ । सन्दिग्ध अर्थ दिने वाक्य प्रयोग गर्नु उचित मानिँदैन । पाठक वा सम्बन्धित निकायले अनुसन्धेय विषय वाक्यात्मक अभिव्यक्तिबाट ग्रहण गर्ने भएकाले विषयवस्तु वहन गर्ने वाक्य सम्प्रेषणीय हुन आवश्यक हुन्छ । यहाँ वाक्यात्मक ढाँचाहरूको चर्चा गरिन्छ ।

सरल वाक्य

अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने वाक्य छोटो, सरल, एकार्थी र स्पष्ट हुनुपर्दछ। विषयवस्तुलाई सङ्क्षेपीकृत गरी प्रस्तुत गर्नुपर्ने भएकाले वाक्यगठन कसिलो हुनु आवश्यक छ। यसमा छोटोछोटा सरल वाक्य प्रयोग गर्नुपर्दछ तर सिर्जनात्मक लेखनमा जस्तो कर्ता वा क्रियापद नै नभएका अति सङ्क्षिप्त वाक्यको भने प्रयोग गर्न हुँदैन। संयुक्त र मिश्रवाक्यभन्दा संश्लेषित सरल वाक्यको प्रयोग वाञ्छनीय देखिन्छ, जस्तै :

(अ) अनुपयुक्त वाक्य : विद्यार्थीहरूको त्यस्तो लेखनलाई असावधानीगत त्रुटि भनिन्छ, जुन लेखनमा उनीहरूले एउटै शब्द पनि कहिले ह्रस्व र कहिले दीर्घ लेख्दछन्।

(आ) उपयुक्त वाक्य : विद्यार्थीहरूले उही शब्द कहिले ह्रस्व र कहिले दीर्घ लेख्ने प्रकृतिको त्रुटिलाई असावधानीगत त्रुटि भनिन्छ।

अनुसन्धानमा छोटोछोटा सरल वाक्यको प्रयोग उचित मानिए पनि माथि उल्लेख गरिएअनुसार संश्लेषण नगरिएका ज्यादै छोटो वाक्य प्रयोग गर्नु राम्रो मानिँदैन, जस्तै : प्रस्तुत कथामा पात्रहरूको बाहुल्य रहेको छ। परिवेश व्यापक छ। भाषा सरल छ। राजनीतिक विकृतिप्रति व्यङ्ग्य छ। इत्यादि।

निश्चयार्थक वाक्य

अनुसन्धान प्रतिवेदनमा निश्चित अर्थ बुझाउने वाक्य लेख्नुपर्दछ। सन्दिग्ध वा सम्भावना बुझाउने वाक्य प्रयोग गर्नु उचित मानिँदैन, यथा :

(अ) अनुपयुक्त वाक्य : नेपालको शिक्षण पद्धति बढी शिक्षकमुखी भएको मान्न सकिन्छ।

(आ) उपयुक्त वाक्य : नेपालको शिक्षण पद्धति बढी शिक्षकमुखी छ।

यसरी किटान गरेर स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ। हुन सक्दछ, मान्न सकिन्छ जस्ता निश्चयार्थ प्रकट नगर्ने वाक्य प्रयोग गर्न हुँदैन।

समापक क्रिया, क्रियामूल र असमापक क्रिया

अनुसन्धानमा अधिकांशतः समापिका क्रिया प्रयोग गरिन्छ तापनि आवश्यकताअनुसार क्रियामूल र असमापक क्रियाको पनि प्रयोग गरिन्छ। अनुसन्धानको उद्देश्यकथनमा र समस्या, कारण आदि देखाउँदा क्रियामूलको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै :

(अ) उद्देश्य कथनमा : मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा उच्चारण गर्दा गर्ने त्रुटिक्षेत्र निरूपण गर्नु,

(आ) कारण जनाउँदा : माध्यमिक तहमा नेपाली भाषाको शिक्षण प्रभावकारी हुन नसक्नाका कारणहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- तालिमप्राप्त शिक्षक नहुनु,
- कक्षाकोठाको उचित व्यवस्था हुन नसक्नु,
- पर्याप्त शिक्षण सामग्रीको अभाव हुनु इत्यादि।

यसलाई क्रियामूल प्रयोग नगरेर नामिक पदका रूपमा यसरी पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- तालिमप्राप्त शिक्षकको अभाव,
- कक्षाकोठाको उचित व्यवस्थापनमा कमी,
- पर्याप्त शिक्षण सामग्रीको अभाव।

यिनमध्ये जुन ढाँचा अपनाए पनि एकरूपतामा भने ध्यान दिन आवश्यक छ।

शैलीगत चयन

अनुसन्धान प्रतिवेदन लेखनको शैली वस्तुगत हुनुपर्दछ। यसमा आत्मपरक वा भावात्मक निबन्धको जस्तो लेखन स्वीकार्य हुँदैन। यसमा कुनै पनि कुराको विवरण दिने क्रममा वा विश्लेषण गर्दा बढाइचढाइ गरेर भन्नु उपयुक्त हुँदैन। अनुसन्धानमा आलङ्कारिक वा बिम्बात्मक प्रस्तुति पनि वर्जित छ। यसमा भन्नुपर्ने कुरा सुगठित, सरल र निश्चयार्थक वाक्यको प्रयोग गरी वस्तुगत किसिमले प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। यसका लागि कर्म वा भाववाच्यका वाक्य, तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दु, सामान्य आदर,

विशेषणवाची शब्दको कम प्रयोगजस्ता पक्षमा विचार पुन्याउनुपर्दछ । प्रत्येक अनुच्छेदमा एउटा विचारवाक्य आएको हुन्छ र त्यसलाई अन्य विस्तारवाक्यले थप स्पष्ट पारेका हुन्छन् । विचारवाक्य अनुच्छेदका सुरुमै आएको हुन्छ तापनि अनुसन्धाताले बीच वा अन्त्यमा पनि राख्न सक्दछ । अनुसन्धान प्रतिवेदन खोज, खण्डनमण्डन र सत्यान्वेषणमा आधारित हुने भएकाले यसको पद्धतिगत शैली निगमनात्मक भन्दा बढी आगमनात्मक हुन्छ । सत्य निरूपणका क्रममा अनुसन्धाताले विषयको प्रकृति हेरी विश्लेषणात्मक, मूल्याङ्कनात्मक, तुलनात्मक आदि विधि अवलम्बन गरी अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पार्दछ । अनुसन्धानमा मूलतः वस्तुगत भाषा र तार्किक शैलीको विशेष महत्त्व रहेको हुन्छ ।

निष्कर्ष

अनुसन्धान शब्दले नयाँ तथ्यको खोजी वा पुरानै तथ्यको पुनः परीक्षण भन्ने अर्थ जनाउँदछ । अनुसन्धानका लागि अङ्ग्रेजीमा रिसर्च शब्द प्रयोग गरिन्छ र त्यसले पनि तथ्यको पुनः परीक्षण भन्ने अर्थ जनाउँदछ । गहन, सूक्ष्म र तथ्यपरक अध्ययन भएकाले अनुसन्धानलाई महत्त्वपूर्ण प्राज्ञिक कार्यका रूपमा लिइन्छ । यस्तो महत्त्वपूर्ण कार्यलाई भाषाका माध्यमले प्रस्तुत गरिन्छ । अनुसन्धेय विषयवस्तु वा प्रस्तुतिको माध्यम भाषा भएका कारण अनुसन्धानको भाषा वस्तुगत, स्तरीय, स्पष्ट र तार्किक हुन आवश्यक ठानिन्छ । विषय जतिसुकै गहन भए पनि प्रस्तुतिको माध्यम भाषा कमजोर भएमा अनुसन्धान स्वतः कमजोर बन्दछ । अतः भाषा कमजोर नहोस् र अनुसन्धानकार्य सफल होओस् भन्नका लागि शब्दादिको चयन र एकरूपतामा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । खासगरी शाब्दिक तहमा मानकता, विषयानुरूपता, सम्प्रेषणीयता, एकरूपता आदि कुरामा ध्यान दिन आवश्यक छ भने व्याकरणका तहमा वाच्य, आदर, काल, शुद्धता आदि कुरामा ख्याल गर्न आवश्यक छ । यसैगरी वाक्यका तहमा सरल, निश्चयार्थक आदि सरल किसिमले बोधगम्य हुने वाक्यको प्रयोग उचित मानिन्छ भने लेखनशैली आलङ्कारिक नभई वस्तुगत हुन आवश्यक ठानिन्छ । यसरी शब्दचयन, वाक्यगठन, व्याकरणिक कोटि, लेखनशैली आदि कुरामा ध्यान दिई अनुसन्धानलेखनका सुरुदेखि अन्त्यसम्म एकरूपता कायम भएको हुनुपर्दछ । यस किसिमबाट सुगठित रूपमा तयार पारिएको अनुसन्धान प्रतिवेदन (शोधपत्र/शोधप्रबन्ध) राम्रो मानिन्छ ।

सन्दर्भस्रोत

- जोशी, अम्मराज (सन् २०१४). "ल्याइवेज एन्ड स्टाइल अफ रिसर्च रिपोर्ट." अङ्ग्रेजी विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको विषयगत गोष्ठीमा प्रस्तुत गरिएको कार्यपत्र, पृ.१-१० ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४०). (निर्देशक). *बृहत् नेपाली शब्दकोश*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५२). *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- बोध, वेन सी. इट एटअल (सन् २०१६). *द क्राफ्ट अफ रिसर्च*. फोर्थ एडिसन. सिकागो एन्ड लन्डन : द युनिभर्सिटी अफ सिकागो प्रेस ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०७४). "समालोचनामा 'म'को उपस्थिति कति सान्दर्भिक कति असान्दर्भिक." नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा आयोजित त्रिदिवसीय (जेठ ६-८) राष्ट्रिय वाङ्मय गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, पृ.१-७ ।
- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८). *भाषिक अनुसन्धान विधि*. काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।
- वालवोर्क, एडिन (सन् २०११). *इङ्लिस फर राइटिङ रिसर्च पेपर*. इटली : सिप्रिङ्गर ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०७७). *साहित्यको अनुसन्धान व्यवस्थापन*. काठमाडौं : शिखा बुक्स ।
- हाकर, डायना (सन् २००९). *रुल्स फर राइटर्स*. सिक्स्थ एडिसन, www.dianahacker.com/rules